

Osim toga, otkriće fragmenta nepoznatoga hrvatskoglagoljskoga misala Sandre Sudec, više nego dovoljno upozorava na važnost interdisciplinarnoga surađivanja raznih struka, pokazujući da se i u tekstovima poput medicinskih može pronaći zasad nepoznat dio hrvatskoglagoljske baštine.

ANDREA RADOŠEVIĆ

POVIJEST HRVATSKOGA JEZIKA. 1. KNJIGA: SREDNJI VIJEK. Ur. Stjepan DAMJANOVIĆ. Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti »Croatica«, Zagreb 2009., 582 str. + slikovni prilozi

U prvoj od predviđenih nekoliko knjiga o povijesti hrvatskoga jezika: *Srednji vijek*, koju je uredio Stjepan Damjanović (urednik je čitavoga projekta Ante Bičanić), prikazana je – riječju i slikom – najranija povijest hrvatskoga jezika, vanjska i unutarnja, na gotovo šest stotina stranica. Osmero autora sudjelovalo je u oblikovanju njezinih osam poglavlja.

O važnosti predmeta koji se u knjizi obrađuje kao i o opravdanosti njezina izdavanja dovoljno je reći da svako vrijeme nosi ne samo nove spoznaje o predmetu nego nalaže i nov pogled na poznate činjenice. Kada je pak riječ o pristupu ovako obimnu projektu, prirodna je bila odluka da na njemu sudjeluje više autora. To što se pojedine teme djelomice preklapaju pa su predmetom obrade dvoje ili više autora držim prednošću jer se tako čitatelju omogućuje uvid u istu problematiku s različitih motrišta.

U prvom prilogu: *Hrvatski jezik i hrvatska pisma – svjedoci identiteta Hrvata* (9-57) Josip BRATULIĆ upoznaje čitatelja s kulturnim odrednicama razvitka hrvatskoga jezika u srednjem vijeku. U uvodnom članku: *Ime i identitet* upućuje na kulturne i duhovne (kršćanske) korijene hrvatske pismenosti, te ocrtava dijalekatnu šarolikost hrvatskoga jezika i raznolikost nazivâ za taj jezik (*hrvatski, slovenski, slovinski, ilirski, bosanski...*). Potom omeđuje *Vrijeme i prostor* u kojem se odvijalo hrvatsko naseljavanje nove postojbine. U odjeljku *Latinski jezik i latinica u Hrvata* autor izlaže kako su taj jezik i pismo na poseban način obilježili hrvatsku kulturu, pa navodi latinski zabilježena hrvatska imena, osobito imena vladara, u ranom razdoblju hrvatske povijesti. Zatim prikazuje knjižno blago pisano latinicom: na latinskom i na hrvatskom jeziku. Prvoj skupini tekstova pripadaju, pri-

mjerice, *Splitski evanđelistar*, pa prekrasno iluminiran *Trogirski evanđelistar*; *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona, a drugoj oni nastali sredinom 14. stoljeća i kasnije (*Šibenska molitva*, *Cantilena pro sabatho*, *Žića svetih otaca*...). Bratulić predstavlja i važne pregaoce iz kulturnoga kruga obilježena latinskim jezikom: pjesnike (koji nerijetko participiraju u obama jezičnim izrazima), prevoditelje, izdavače, tiskare, knjigoveže. U odjeljku o *Glagoljici u Hrvata* autor je puno prostora dodijelio ćirilometodskoj misiji, a još više raščlambi Ćirilova azbučnoga niza i njegove simbolične teološke pozadine. U kraćem odjeljku naslovljenom *Hrvatska ćirilica* raspravlja o pismu koje je u Bosni i u hrvatskim krajevima »usvojil[o] posebne, regionalne (s obzirom na pravopis) i paleografske (s obzirom na oblikovanje slova/znakova) osobitosti«. Uz to su ga i nazivali različitim imenima. Bratulić se pozabavio i odnosom toga pisma prema ostalim našim pismima, dakle prema glagoljici, ali i latinici. Kao ilustraciju miješanja grafičkih sustava navodi brojne spomenike, od najranijih lapidarnih, do tiskanih knjiga. Prikazuje *Srednjovjekovnu hrvatsku književnost* od najstarijih potvrda u 11. stoljeću pa do zaključno posljednjih tiskovina izašlih iz Senjske glagoljične tiskare. Upozorava na supostojanje srednjovjekovne i renesansne književnosti, zatim na činjenicu da ona prva ne obuhvaća samo liturgijske i biblijske tekstove, te naglašava zavidnu umjetničku razinu nekih srednjovjekovnih izvornih i prijevodnih djela, što se katkada previđa (primjer: prijevod *Pjesme nad pjesmama*).

Ranko MATASOVIĆ, autor poglavlja *Od praslavenskoga do hrvatskoga jezika* (59-105) prati mijene glasova i oblika na njihovu putu između točaka zadanih naslovom. Neke su od njih općeslavenske, a neke više nisu. *Uvod* je posvećen periodizaciji praslavenskoga jezika na praslavenski u užem smislu, s prijelaza iz 6. u 7. stoljeće, i na općeslavenski do početka 12. stoljeća, podjeli slavenskih jezika i mjestu koje u njoj zauzima hrvatski. *Povijesnoj fonologiji* polazište je *Praslavenski fonološki sustav* sa svojim A) samoglasnicima (prednjima i stražnjima, s trima stupnjevima otvorenosti) kojima se priključuju i dva dvoglasa i B) suglasnicima (okluzivima, frikativima, sonantima i poluvokalima, složenima u četiri reda prema mjestu tvorbe). Odjeljak *Fonološki razvitak suglasnika* započinje opisom prve palatalizacije, slijedi opis progresivne, tzv. treće palatalizacije (koja je općeslavenska), nakon koje se odvila druga, regresivna palatalizacija (koja to više nije).

Dalje se tumači jotacija u različitim okolinama (i u različitim idiomima – razumije se, ponajprije u hrvatskom), dakle sudbina praslavenskih skupova *tj, *dj, *sj, *zj, *skj, *stj, *zgj, *zdj, *lj, *nj i *rj, jotacija labijala, potom nestanak *ś i *dz, rotacizam u štokavskom, pojednostavljenje skupina *tl i *dl, postanak *cr* iz *čr* i *o* iz *l* na kraju sloga, druga jotacija, pa i treća, kao plod djelovanja kratkoga jata na *l* i *n*. Suglasnicima *f* i *dž* ulazak u sustav otvorili su i neki unutarjezični procesi, ali su pravi zamah dobili brojnim posuđenicama. Faringalni ili laringalni frikativ *h* dio je hrvatskoga standarda, dok je u štokavskim govorima koji su ga sačuvali velarni frikativ. *Razvitak samoglasnika u općeslavenskome i hrvatskome jeziku* također je podrobno opisan, a prijelaz iz praslavenskoga u općeslavenski, kojemu je svojstven porast broja različitih artikulacija na račun smanjenja opreka po duljini, prikazan je i tablično. Dalje se opisuju: prijeglas, metateza likvida, različite kontrakcije, potpune neutralizacije kojih je rezultat nestanak nazala, »jerija« i dvaju poluglasova (koji su se prvo stopili, a potom su prema Haulíkovu pravilu – uz razumljive iznimke – dali *a* ili nestali), prati se »jat« u različitim okolinama i razdobljima te postanak slogotvornih *r* i *l* i njihova daljnja sudbina. *Povijesna morfologija* obuhvaća, razumije se, imenske i glagolske paradigme (podnaslovi su: *Imenska morfologija*, *Pridjevi*, *Zamjenice*, *Glagoli*, *Nelični (infinitni) glagolski oblici*). Građa je iznesena tako da je tradicionalna shema kakvu poznajemo iz priručnikâ staro(crkveno)slavenskoga jezika popraćena zdesna prikazom stanja u hrvatskom jeziku, a slijeva, u većini slučajeva, praslavenskim rekonstrukcijama. Takav raspored omogućuje kasnije autoru pregledan osvrt na oblike, a i čitatelju će biti od velike koristi pri usvajanju ove zahtjevne tematike.

U sama objašnjenja i bilješke ovom prigodom nećemo ulaziti. Važno je ipak naglasiti, jer to čini i sam autor, da rekonstrukcija i način bilježenja praslavenskih riječi i oblika slijedi Georga Holzera. I još nešto: Matasović ističe svoju usmjerenost prema hrvatskomu standardnomu jeziku, dok »oblici posvjedočeni u hrvatskim dijalektima, kao i oblici karakteristični za druge srednjojužnoslavenske standardne jezike, neće biti razmatrani na sustavan način«.

Mateo ŽAGAR predstavlja *Hrvatska pisma u srednjem vijeku* (107-219): latinicu – naslijeđenu sa zapada – i dva pisma istočnoga postanja – glagoljicu i ćirilicu. Zanima ga i narav »jedne male slavenske kulture«, je-

dinstvene u slavenskom i općeeuropskom kontekstu po tome što je nastala »pretapanjem« kulturnih strujanja iz dvaju dominantnih kulturnih okružja: latinskoga (romanskoga, germanskoga, ugarskoga) i bizantskoga (grčkoga i slavenskoga). Potpoglavlje *Grčko i latinsko pismo prije dolaska Hrvata* povijesni je uvod u glavnu temu obrađenu u tri poglavlja: *Latinica / Glagoljica / Ćirilica u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi*. U njemu se prvo govori o pretpismovnoj fazi u Hrvata i u naroda koji su na današnjim našim prostorima obitavali prije, a zatim o sačuvanim grčkim i latinskim pisanim spomenicima (u knjizi predstavljenima i ilustracijama s prijepisima i prijevodima) u vremenskom protegu od najranijega antičkoga razdoblja, preko kasne antike i »tamnih« stoljeća – sedmog i osmog – do onih mlađih, sve do trinaestoga. Među spomenicima s kojima čitatelja upoznaje u poglavljima *Latinica za latinski jezik* i *Latinica u najstarijim tekstovima hrvatskoga jezika* nalaze se, kako se razabire već iz samih naslova, i oni pisani latinski i oni najstariji na hrvatskom jeziku. Nabrojiti ću samo one latinski pisane spomenike koje je autor posebno istaknuo: *Natpis kneza Trpimira* iz Rižinica kraj Solina iz 9. st., *Natpis kneza Branimira* iz Šopota iz 9. st., *Natpis kneza Branimira* iz Muća Gornjeg iz 888. g., zapis u *Čedadskom evanđelistaru*, *Zapis župana Godečaja* iz Nina iz 11. st., nadgrobni zapis iz Rudina iz 12./13. st., *Časoslov opatice Čike* iz 11. st., *Većenegin epitaf* u samostanu Svete Marije u Zadru iz 1111. g., *Korčulanski kodeks* iz 12. st., *Historia Salonitana* Tome Arhiđakona iz 13. st., *Biblia solemnis* iz 14. st., darovnica kralja Bele iz 1249., isprava o prodaji zemljišne čestice iz Požege iz 1291. godine. Između spomenutih dvaju potpoglavlja smješten je pregled *Osnovnih tipova latinice na hrvatskom prostoru*, u kojem se tumače pojmovi kao što su: kapitala, beneventana, karolina, gotica, humanistika. Najstarija knjiga s hrvatskih prostora, *Splitski evanđelistar*, pisana je poluuncijalom. Poglavlje *Latinica u najstarijim tekstovima hrvatskoga jezika*, u kojem se obrađuju važni tekstovi, počevši od najstarijega, *Reda i zakona zadarskih dominikanki* iz 1345. g., zatvara latinični ciklus. Uz pjesme (*Šibenska molitva*, *Cantilena pro sabbatho*) tu su i tekstovi bliski liturgiji (lekcionari, molitvenici i sl.). *Glagoljici u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi* autor je s pravom posvetio najviše prostora. *Uvodni* dio započinje definiranjem pojma »glagoljaštvo« što ga je promovirao Eduard Hercigonja i nastavlja razmatranjem teških pitanja o vremenu i putovima dolaska glagoljice u hrvatske krajeve. Dalje je kratko

iznio *Osnovno o glagoljici i najstarijim glagoljičkim spomenicima*, a zatim se na više od trideset stranica pozabavio *Hrvatskim srednjovjekovnim glagoljičnim spomenicima*. Najkraće rečeno, autor u tim dvama odsječcima omjerava najranije sačuvane hrvatske spomenike pisane glagoljicom o kanonske spomenike na istom pismu, prati razvoj hrvatske glagoljice od vremena najstarijih epigrafskih spomenika (formativno razdoblje), preko razdoblja fragmenata koje završava 14. stoljećem (standardizacija ustavne glagoljice) do »zlatnog doba hrvatskog glagolizma«, pa i dalje. Paleografska analiza uključuje inventar znakova, crtovlje, duktus, ligature itd. Pretpostavku o autorskoj izvornosti glagoljice potkrepljuje fonološkim argumentima kao i teorijom Vasila Jončeva o jedinstvenom modulu. Osim zapadnomu »kri-lu«: Istri, Kvarneru, Lici, sjevernoj Dalmaciji, dužnu pozornost pridaje i istočnomu: južnoj Dalmaciji, Humu i Bosni, u kojem se glagoljica zadržala znatno kraće. Kao i u ranijim svojim radovima, autor analizira tekstove na nekoliko pismovnih (grafolingvističkih) razina: grafičkoj, grafetičkoj i grafematičkoj. Pozabavio se svim relevantnim hrvatskoglagoljskim tekstovima: klesanima, pisanima i tiskanima; liturgijskima i neliturgijskima. Oni su u zaključnim trima studijama ove voluminozne knjige prikazani i s jezične strane, a najreprezentativniji među njema ušli su u *Antologiju hrvatskih srednjovjekovnih djela*. Posljednje je poglavlje svojega priloga Mateo Žagar posvetio *Ćirilici u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi*. Ćirilčni su tekstovi, kako ističe, posljednji ne po vremenu nastanka, po važnosti ili po teritorijalnoj rasprostranjenosti, nego po zastupljenosti sačuvanih tekstova. Nakon *Uvoda i Osnovnog o ćirilici kao slavenskom pismu* autor opisuje *Početke hrvatske ćirilčke pismenosti*, a zatim upozorava na *Posebности hrvatske ćirilčne (bosanične) grafije*. Značajna je rana zasvjedočenost pojedinih ćirilčnih slova na spomenicima pisanima glagoljicom, katkada i duboko na zapadu (*Bašćanska ploča, Supetarski ulomak*). Tri osnovna regionalna tipa hrvatske ćirilice: bosanski, poljički i dubrovački (koje analizira u zasebnim skupinama) objedinjuje naziv *bosančica* ili *bosanica*. Među najznačajnije spomenike spadaju *Povaljski prag, Povaljska listina, Povelja Kulina bana, Poljički statut*, kojima valja pribrojiti različite listine, isprave, pisma, oporuke i sl., ali i kasnija djela, uključujući i tiskana, o kojima je također riječ u ovom pregledu, iako ona već pripadaju novovjekovlju.

Onomastička svjedočenja o hrvatskome jeziku (221-259) zaokupljaju au-

toricu Anđelu FRANČIĆ. Već u uvodnom dijelu ona ističe važnost imenâ kao svjedokâ o vremenu koje prethodi njihovu bilježenju. Tako i hrvatska imena, prvo, nose tragove naslijeđene praslavenske imenske baštine (naslijeđena imena); drugo, govore o glasovno-obličnome ustroju jezika kojim je govorio narod koji je, našavši se u novoj postojbini – na prostoru između Mediterana i Panonije – prihvatio zatečena rimska i romanizirana imena (prilagođena imena); treće, pokazuju tvorbene mogućnosti jezika (novotvorena imena). U odjeljku *Prethrvatska onimija* autorica se bavi keltskim, ilirskim, grčkim i konačno rimskim nazivljem, a u onom pod naslovom *Toponimi – svjedoci romansko-hrvatske simbioze* pokazuje, pozivajući se na Tekavčičeve fonološke i morfosintaktičke kriterije, važnu razliku između najstarijih romanskih posuđenica (do 9. st.), zatim onih iz dalmatskoga romanskoga sloja (od 9. do 12./13. st.; u Dubrovniku do kraja 15., na Krku sve do kraja 19. st.) i onih najmlađih, iz mletačkoga (počevši od 13. st.). *Srednjovjekovna, podrijetlom hrvatska toponimija* iščitava se npr. iz (prijeписа) *Dobroslavljeve isprave, Supetarskog kartulara, Istarskog razvoda*. Do danas su se, međutim, u hrvatskom održali i toponimi romanskoga, pa i predromanskoga podrijetla. Autoričinu – pa onda i našu – pozornost privlače i *Antroponimi – svjedoci romansko-hrvatske jezične i etničke simbioze*. Iz njih se razabire dinamika prodiranja hrvatskoga življa u dalmatinske gradove naseljene Romanima. Slijedi pregled *Srednjovjekovne, podrijetlom hrvatske antroponimije*, predkršćanske i kršćanske, a zatim pratimo *Razvoj antroponimijske formule s imenom, pridjevkom i prezimenom* kao glavnim njegovim sastavnicama. Članak završava *Napomenama o srednjovjekovnoj onimiji hrvatskoga sjevera i Zaključkom*.

U *Uvodu* rasprave Josipa LISCA *Hrvatska narječja u srednjem vijeku* (261-281) hrvatski su organski idiomi predstavljeni u sklopu srednjojužnoslavenskoga dijasistema koji je smješten između slovenskoga jezika na sjeverozapadu te bugarskoga i makedonskoga na jugoistoku. Taj je dijasistem, upozorava nas autor, izrazito heterogen (obilježen izoglosama iz praslavenskoga, južnoslavenskoga i zapadnojužnoslavenskoga zajedništva, ali i vlastitom diferencijacijom), a sačinjavaju ga kajkavsko, čakavsko, zapadnoštokavsko, istočnoštokavsko i prototorlačko narječje. Autor napominje da bi zajednički prajezik slovenskih i srednjojužnoslavenskih idioma bio zapadnojužnoslavenski prajezik. U poglavlju *Tri razdoblja u razvoju dijasistema*

vremenski se omeđuju i ukratko karakteriziraju spomenuta razdoblja. Prvo, koje traje do kraja 12. st., razdoblje je važnih, ali istodobno ujednačenih promjena na čitavom području (npr. gubitak glasa *y*, izjednačenje poluglasova, denazalizacija prednjeg i stražnjeg nazala). Drugo je, koje traje do kraja 15. st., »prožeto brzim razvojem, izrazitom dijalekatnom diferencijacijom i formiranjem dijalekata koji i danas dobrim dijelom postoje«, dok treće razdoblje – koje izlazi iz okvira ove radnje – »predstavlja uglavnom miran nastavak prethodnih jezičnih procesa«. U poglavljima *Prvo razdoblje* i *Drugo razdoblje – doba izrazite dijalekatske diferencijacije* podrobno se analiziraju odnosi među narječjima. Lisac pritom ističe izrazitu povezanost triju zapadnih narječja (kajkavskoga, čakavskoga i zapadnoštokavskoga) već u prvom razdoblju. *Raspored hrvatskih narječja potkraj srednjega vijeka* želi dati što vjerniju sliku ne uvijek jasnih granica među pojedinim narječjima. Dalje se autor usredotočuje na *Čakavštinu*, *Kajkavštinu* i *Zapadnu štokavštinu* te na *Novoštokavske inovacije*. Prije *Zaključka*, u kojem ne prelazi šutke preko istine da različiti jezikoslovci »obrađuju istu problematiku, donose ili imaju u vidu uglavnom iste činjenice, ali problematiku često ipak ne prikazuju ni približno jednako«, Josip Lisac u poglavlju *Hrvatska narječja u znanstvenoj literaturi* prikazuje poglede na hrvatska narječja i njihov širi okvir razabirljive iz radova sljedećih dijalektologa: Frana Ramovša, Aleksandra Belića, Pavla Ivića, Ivana Popovića, Milivoja Pavlovića, Svetozara N. Manojlovića, Stjepana Ivšića, Milana Moguša, Dalibora Brozovića i Ive Lukežić.

Posljednji je tematski krug jezična raščlamba slavenske sastavnice hrvatske srednjovjekovne pismenosti. Činjenica da se ona obrađuje u trima priložima posve je u suglasju s poznatom trodiobom koju je u hrvatsku filologiju uveo Eduard Hercigonja i razradio Stjepan Damjanović. Milan MIHALJEVIĆ u ovoj knjizi to stanje naziva triglosijom. On je obradio prvu sastavnicu – *Hrvatski crkvenoslavenski jezik* (283-349). Nakon uvodnoga dijela – *Uvod: Prvi slavenski književni jezik* – u kojem autor periodizira najstariji slavenski književni jezik i ocrtava njegove spomenike, a zatim hrvatski crkvenoslavenski smješta u njegovo drugo razdoblje – uz bok ostalim crkvenoslavenskim redakcijama – dolazi poglavlje naslovljeno kao i čitava rasprava. Njegov prvi odjeljak – *Periodizacija i spomenici* – povijesni je pristup središnjoj temi: opisu svih razina hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika. U drugom – *Pismo i fonološki sustav* – autor nakon minuciozne ana-

lize podastire samoglasnički i suglasnički sustav toga jezika iz dvaju razdoblja: prijelaznoga (12. i 13. st.), iz kojeg nam je sačuvano samo tridesetak fragmenata liturgijskih, hagiografskih i apokrifnih tekstova i zreloga (14. i 15. st.) predstavljenima ponajprije sa 17 rukopisnih misala, 30 brevijara, 3 psaltira i 2 obrednika. Tu je i popis glagoljskih znakova s brojnim vrijednostima, transliteracijom i transkripcijom. Treći odjeljak – *Morfologija* – raščlanjen je na manje cjeline (*Imenice, Zamjenice, Pridjevi, Glagoli*) s podcjelinama, a sadrži tablice i bilješke uz njih s pomno odabranim primjerima. U *Sintaksi* se obrađuju negacija, participske konstrukcije, infinitivne konstrukcije i kondicional. Prilog završava razmatranjem o leksičkom blagu u odjeljku *Leksik*.

Tema je preposljednjega priloga *Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima* (351-403) – da parafraziram njegova autora Stjepana DAMJANOVIĆA – onaj jezični tip koji je ostvaren u tekstovima koji su najčešće pripadali onomu što danas zovemo lijepa književnost odnosno beletristika. U njegovoj (tro)diobi slavenskih jezičnih idioma to je »jezični tip u kome se u različitim omjerima i na različite načine miješaju hrvatske jezične osobitosti s onima iz najstarijega slavenskoga književnoga jezika«. Da bi se mogao uhvatiti u koštac s teškoćama koje proizlaze iz naravi spomenutoga jezičnoga tipa, tj. iz supostojanja jedinica iz različitih sustava, autor je na samom početku odlučio razriješiti problem *Interferiranja*: odrediti njegove tipove (križanje, supostojanje) i čimbenike o kojima je ovisio udio staro(crkveno)slavenizama u promatranim tekstovima (starost teksta, starost predložka, obrazovanje i stav pisca). Prije nego što će pristupiti glavnomu poslu: jezičnomu opisu korpusa (podnaslovi glase: *Samoglasnici, Suglasnici, Imenice, Pridjevi i zamjenice, Glagoli*), ostvarena, kako ističe, na trima pismima, Damjanović u odjeljku *Korpus tekstova* obrazlaže svoj izbor, a zatim nabraja i opisuje najčešće spominjane spomenike (*Vinodolski zbornik, Petrisov zbornik, Kolunićev zbornik, Korizmenjak (Kolunićev), Tkonski zbornik, Žgombićev zbornik, Grškovićev zbornik, Red i zakon zadarskih dominikanki, Šibenska molitva, Cantilena pro sabatho, Povaljska listina*). Predmet su njegovih fonoloških promišljanja pojave koje su za istraživače poseban izazov: jat, slogotvorni sonanti, jerovi, poziciono uvjetovane promjene, suglasnička skupina *žd*, stara suglasnička skupina *čr*, rotacizam, asimilacijske pojave, problem *geminata*, supostojanje *f/p*, promjena

s>š u tuđicama. Morfološko gradivo uobličio je tako da je u sklonjivih riječi padežne nastavke utabličio (razlikujući češće pojave od rjeđih), a zatim svaki oblik opisao i oprimjerio, a glagolske je oblike pratio od prezenta, preko imperativa i futura pa do participâ. Osobitu pozornost posvetio je, razumije se, opozicijama staro(crkveno)slavenski ~ starohrvatski (pretežito čakavski). Na kraju priloga izdvojio je i sistematizirao podatke o *Kajkavskom naslojavanju*, i to na fonetsko-fonološkoj, morfološkoj i leksičkoj razini.

»Najnarodniju« jezičnu sastavnicu hrvatske srednjovjekovne pismenosti obradio je Boris KUZMIĆ pod naslovom *Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika* (405-455). U *Uvodu* autor, između ostalog, ističe problem datiranja spomenika nastalih prerađivanjem, prevođenjem i prepisivanjem, a takvi su upravo oni koji su ušli u njegov korpus. Iako je najveću pozornost posvetio fonološkoj i morfološkoj razini (*Fonološka raščlamba* obuhvaća *Samoglasnike* i *Suglasnike*, a ispod naslova *Morfološka raščlamba* redaju se podnaslovi: *Imenice, Pridjevi i zamjenice, Brojevi, Glagoli, Prilozi, Prijedlozi, Veznici*), Kuzmić nije zanemario ni sintaktičku (v. poglavlje *Sintaktička raščlamba*), a zamjetna je doista temeljita *Leksička i stilistička raščlamba*. Tako se u sintaksi bavi izražavanjem kategorije posvojnosti, položajem enklitike i negacije koji se razlikuje od stanja u suvremenom hrvatskom, besprijedložnim genitivom, dativom apsolutnim, majestetičnim *mi*, pojavama vezanima s dvojinom – da spomenem barem neke. Pojedini sintaktičkim konstrukcijama izvorište vidi u knjiškim crkvenoslavenskim uzorima, dok druge pokušava objasniti romanskim utjecajima. I leksičko je blago zanimljivo: uz tuđice (najčešći su romanizmi, ali ima i hungarizama i germanizama) značajni su i termini (pa čak i formule) kojima porijeklo, kako su pokazala dosadašnja istraživanja, možemo tražiti u praslavenskom. Autor nam podastire i podrobnu strukturnu analizu srednjovjekovnih javnih isprava ilustrirajući je obilnom građom. U zaključku se hrvatski srednjovjekovni pravni spomenici prvoga razdoblja (od 11. do kraja 13. st.) pribrajaju ostalim spomenicima pisanim čakavsko-crkvenoslavenskim amalgamom, dok bi se samo oni kasniji (od 14. do kraja 15.) po autorovu sudu ostvarivali u čakavskom književnojezičnom izrazu. Radu je odmah nakon *Zaključka* priložio *Popis izvora* po stoljećima, od kojih su najstariji *Bašćanska ploča* i *Listina slavnoga Dragoslava* (11.-12. st.) te *Darovnica Jurja Pariježića*, *Povaljska listina* i *Vinodolski zakon* iz 13. st. kao i *Popis izdanja tiskanih izvora*.

Slijedi *Antologija hrvatskih srednjovjekovnih djela* (457-541) – preslici listova najvažnijih (uglavnom rukopisnih, ali i tiskanih) djela¹ ili njihovih ulomaka, s transkripcijom ili transliteracijom, opremljeni kratkim leksikon-skim opisima), u koju je ušlo 25 glagoljičnih², 5 ćiriličnih³ i 7 latiničnih⁴ spomenika – koju su sastavili Stjepan DAMJANOVIĆ, Boris KUZMIĆ, Milan MIHALJEVIĆ i Mateo ŽAGAR. Knjizi su na kraju dodani sažetci na engleskom jeziku (543-561) te *Kazalo djela* (563-570) i *Kazalo imena* (571-575). Bibliografiju nalazimo na kraju svakoga priloga.

Iz pregleda sadržaja tematskih cjelinâ što su se skladno složile u knjigu *Srednji vijek* razvidno je da će svaka pojedina od njih, a pogotovo sve zajedno, stručnjacima, ali i ostalim zainteresiranima, otvoriti nove obzore i odgovoriti na raznovrsna pitanja. Iako smo i dosad imali djela sa sličnom tematikom, novina je ove knjige što je u njoj na jednom mjestu iscrpno i višestrano prikazana sva rana povijest hrvatskoga jezika, unutarinja i vanjska. Popraćena je obilnom literaturom, kao i slikovnim priložima, a pisali su je znanstvenici koji su se i u ranijim svojim radovima iskazali kao vrsni poznavatelji izvora hrvatske pisane riječi.

JASNA VINCE

¹ Među njima su se, zbog svojega velikoga značenja, našla i dva epigrafski spomenika – *Bašćanska ploča* i *Povaljski prag*.

² *Bašćanska ploča*, *Bečki listići*, *Grškovićevo odlomak apostola*, *Mihanovićev odlomak apostola*, *Kukuljevićevo odlomak misala*, *Vinodolski zakon*, *Istarski razvod*, *Prvi vrbnički brevijar*, *Krčki (Vrbnički ili Vrbanski) statut*, *Misal kneza Novaka*, *Brevijar Vida Omišljanina*, *Pariška pjesmarica*, *Regula sv. Benedikta*, *Ivančićev zbornik*, *Hrvojevo misal*, *Prvi vrbnički misal*, *Drugi vrbnički misal*, *Petrisov zbornik*, *Brevijar po zakonu rimskoga dvora*, *Baromićevo brevijar*, *Senjski misal*, *Drugi novljanski brevijar* i *Spovid općena*

³ *Povaljski prag*, *Povelja Kulina bana*, *Povaljska listina*, *Hvalov zbornik*, *Poljički statut*

⁴ *Red i zakon*, *Šibenska molitva*, *Cantilena pro sabatho*, *Žića svetih otaca*, *Prvi vatikanski hrvatski molitvenik*, *Akademijin dubrovački molitvenik*, *Lekcionar Bernardina Splićanina*